

KAPITEL 7

Landskapsstudier

Axel Fredrik Cederholms teckningar kan grupperas i några huvudsakliga motivkretsar. Vanliga motiv är den engelska trädgården och parklandskap med höga träd. Därefter kommer bondgårdar i Roslagen, på Lidingön eller i Dalarna. Från resor finns topografiska vyer över städer och landskap. En annan kategori kan löst sammanfattas med orden sevärdheter, märkvärdigheter och historiska platser – sådant en turist gärna uppmärksammar under sina resor. Vi ska nu titta närmare på dessa motivkretsar och lägga märke till några metoder och formler som Cederholm utvecklade i sitt tecknande. Dessa formler var inte hans egna uppfinningar utan hämtades från landskapsmåleriets traditioner, men han använde dem på ovanliga och innovativa sätt.

Ar 1811 gjorde Axel Fredrik Cederholm flera resor, bland annat till Sörmland och Roslagen och en längre resa till Västmanland och Dalarna. Några teckningar med motiv från Norrköping samma år vittnar även om en resa söderut. Från Sörmland finns två vyer av

Gripsholms slott. Slottet är avbildat på avstånd med en lätt pennteckning, inramat av en mörkare och mer detaljerad förgrund. I den ena vyn ramar motivet in av ett lövverk, vilket skapar en titthålseffekt. I den andra utgör en landrensa i förgrunden en *repoussoir* som leder betraktarens blick in i bilden. En klippa till vänster

◀ Axel Fredrik Cederholm, "Till höger när man far till Drottningholm. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm. 181". Utan årtal. Uppsala universitetsbibliotek. Alvin.

och en grupp träd till höger trycker tillbaka mellangrunden och ger en känsla av djup. Två män med fiskespön kliver ned i en båt – sådana personer kallas staffagefigurer. Dessa klassiska element används både för att komponera en landskapsmålning och för att bygga en scen på teatern. Vi ska i det följande lägga märke till fler kopplingar mellan landskapsmåleri och scenografi, till exempel att Cederholm utnyttjar staffagefigurerna på ett innovativt sätt för att skapa närvaron av ett subjekt.

I närheten av Gripsholm och Mariefred ligger Kärnbo kyrkoruin. I Axel Fredrik Cederholms teckning är ruinen centralt placerad i bilden. Till vänster finns ett träd och en mur, medan landsvägen anas till höger, nedanför den höjd där kyrkoruinen är belägen. På gräsytan framför ruinen står två män med ryggarna vända mot bildplanet. Den ene bär något som liknar en ritportfölj under armen och den andre gör en pekande gest mot kyrkoruinen. Dessa två män är ett radarpar som ofta förekommer i Cederholms teckningar.

Jag kallar dem fortsättningsvis för tecknaren och ciceronen, eller tecknaren om han är ensam.

Kärnbo kyrkoruin är en ruin efter en romansk absidkyrka från 1100-talets senare del. Under 1800-talet förföll den kraftigt, men på Cederholms tid var den mer intakt. Detaljerna i teckningen verkar stämma med hur ruinen ser ut på äldre fotografier. Omgivningen runt kyrkan, med gräset och kyrkogårdsmuren, är också korrekt återgiven, men Cederholm har accentuerat ödsligheten kring ruinen genom att reducera an-

”Ruin af Kernbo Kyrcka Tecknad efter naturen af A F Cederholm 1811”. Uppsala universitetsbibliotek.

talet träd och ställt de två männen i perspektiv i förhållande till den eroderade byggnaden. På det pappersark där teckningen är monterad har han klistrat in bilder från en bok föreställande fornlämningar i området kring Gripsholm. Förmodligen besökte han även dessa.

Cederholm skildrar
parken inifrån och betonar
promenerandet samt pekar
ut parksofforna intill templet
som lämpliga platser för en
tête-à-tête.

Wahrendorffs tempel i Åkers styckebruk

Längs samma rutt från Stockholm mot Gripsholms slott ligger Åkers styckebruk, där Axel Fredrik Cederholm besökte den engelska parken med Wahrendorffs minnestempel. I teckningen syns två överståndspersoner promenera – en man och en kvinna. Mannen lyfter armen i en pekande gest mot templet. Den engelska parken vid Åkers styckebruk anlades 1780–1790 av grosshandlaren och brukspatronen Joachim

Daniel Wahrendorff. Hans hustru Maria Juliana lät uppföra templet till hans ära och det stod klart 1798. Även Elias Martin har skildrat Åkers styckebruk, men då som en vy över herrgården på avstånd, med bruksallén som leder in i bilden och förstärker perspektivet. Cederholm skildrar parken inifrån och betonar promenerandet samt

pekar ut parksofforna intill templet som lämpliga platser för en tête-à-tête. Det är en intimisering som fyller landskapet med en känslomässig dimension. Med vetskapen om att även Wahrendorff var frimurare och hade kontakter med hovet i Stockholm väcks tanken att det kan finnas ett dolt budskap i gesten riktad mot templet.²⁶³

”Uti Parken wid Åkers Bruk. Tecknat efter naturen af A F Cederholm 1811”. Uppsala universitetsbibliotek.

Drottningholms Slott från Trädgårds-terassen.
Tekniskt efter naturen af A. F. Wederholm. 1811

Pittoreska vyer från Drottningholm, Ulriksdal och Haga

I Stockholmsområdet gjorde Axel Fredrik Cederholm utflykter till de kungliga lustslotten Drottningholm, Ulriksdal och Haga. Inom samhällets övre skikt hade ett sällskapsliv utvecklats i slottsparkerna eller andra offentligt tillgängliga parker. Borgerskapet tog efter hovkulturens ritualiserade umgängessätt genom att anamma traditionen med promenader. Under 1600- och 1700-talen var dessa promenader en del av en representativ offentlighet, där maktens positioner manifesterades genom ritualer som visade kungens auktoritet och hovfolkets privilegier.

Promenaden till fots, till häst eller i häst och vagn var länge ritualiserade ceremonier utförda med pompa och ståt. När borgerskapet började efterlikna detta, blev promenaden snarare ett tillfälle att visa upp sig inför folk och få social bekräftelse. Nigningar och bugningar inför kungafamiljen blev till nickningar, hattlyftningar och blickars tysta bekräftelse eller svala förakt. En hel promenadkultur utvecklades med särskilda kläder, accessoarer, vett och etikett.²⁶⁴

◀ "Drottningholms Slott från Trädgårds-terassen. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm. 1811". Uppsala universitetsbibliotek.

Ulriksdals omgivningar skildrades även i ett album med teckningar från 1821, men dessa bilder har en annan karaktär.²⁶⁵ De utgör semesterminnen från den tid då Cederholm förmodligen var konvalescent och boende i något av husen på Ulriksdal. Den enda teckning jag tar upp från detta album är den som föreställer Grottans interiör. Grottan var ett tre våningar högt lusthus i sten, byggt i mitten av 1600-talet åt Ulriksdals dåvarande ägare, Jakob De la Gardie. Byggnaden som låg i fonden av slottsparken mittemot slottet hade en grottliknande krypta i bottenvåningen, vilken gav den dess namn.

Engelska parken i Drottningholms slottspark

Från Drottningholm finns flera teckningar från den engelska parken, där pittoreska element som slingrande vägar, sluttande gräsmattor – så kallade pelouser – lummiga träd, vattendrag och broar skildras. Ett av motiven visar två män som pekar mot svanarna i en damm. I en annan teckning avbildas Floras kulle, där parksoffor och ett sällskap med en kvinna och en man är i centrum. Paret har slagit sig ned på en soffa i förgrunden och tittar på skulpturen av gudinnan Flora. Precis som i teckningen från Åkers styckebruk för-

medlar detta par på soffan en känsla av själslig gemenskap genom att de tillsammans betraktar konstverket.

Ett par vyer av slottet, både från sjösidan och från trädgårdsterrassen, illustrerar tydligt Cederholms sätt att komponera sina motiv. Mörka rumsskapande träd i förgrunden ramar in en blekare utsikt över slottet som får ett luft-

Närbild på figurerna med hänvisning till bild, s. 108: "Till höger när man far till Drottningholm. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm 1811". (Förmodligen 1811.) Uppsala universitetsbibliotek.

*Vue : Drottningholms Trädgård.
Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm 1811*

perspektiv. Återigen ser vi två män, tecknaren och ciceronen, som står med ryggarna vända emot betraktaren medan de blickar ut över parken och slottet. Tecknarens identitet framgår av att han bär en ritportfölj under armen.

Ett återkommande tema hos Cederholm är vyer längs vägen till ett resmål. Vi ser det till exempel i teckningen "Till höger när man far till Drottningholm". Här har tecknaren slagit sig ned vid vägkanten bredvid en stor sten, med portföljen och ritarket framför sig. Ciceronen står bredvid och slår ut med armen i en gest, kanske pekar han mot stenen – eller är det mot tecknaren? På andra sidan en gärdesgård syns en märklig klippformation, centralt placerad i bilden, trots att den inte ligger till höger om vägen.

I denna teckning suddas den traditionella gränsen mellan motiv och staffagefigur ut. Staffage definieras ofta som "mindre bfigurer i en landskaps- eller genrebild, tillförda huvudmotivet i avsikt att ge ökat liv åt den konstnärliga bilden".²⁶⁶ Här uppstår frågan: Vad är egentligen huvudmotivet – naturen med den konstiga klippformationen eller scenen i förgrunden med tecknaren och ciceronen? Titeln ger viss ledtråd: "Till höger när man far till Drottningholm". Subjektet "man"

◀ "Vue i Drottningholms Trädgård. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm 1811".
Uppsala universitetsbibliotek.

kan ersättas med Cederholm och hans följeslagare, vilket antyder att han skildrade en plats där de stannade på väg mot Drottningholm, och där det fanns en stor sten. Staffagefigurerna har lösgjort sig från förgrunden och blivit handlande subjekt som åker någonstans och pausar utmed vägen. De är heller inte anonyma, eftersom det underförstått är Cederholm och hans kamrat.

Grottan i Ulriksdal

Axel Fredrik Cederholm har gjort två teckningar av Grottan i Ulriksdals slottspark, och dessa är särskilt värdefulla eftersom det finns lite dokumentation av byggnaden från tidigt 1800-tal. Grottan revs på 1840-talet, vilket gör Cederholms avbildningar till några av de få bevarade vittnesmålen från denna tid.

Som trädgårdshistorikern Catharina Nolin har påpekat, skiljer sig Cederholms avbildning av Grottan från tidigare representationer. I jämförelse med Erik Dahlberghs teckning från 1667–1668, där byggnaden framstår som storslagen och dominerande i slottsparken, visar Cederholms teckning en reducerad version av Grottan. Här är byggnaden mindre i storlek, omgiven av tunna lövträd som når högre än kupoltaket med lanterninen.²⁶⁷

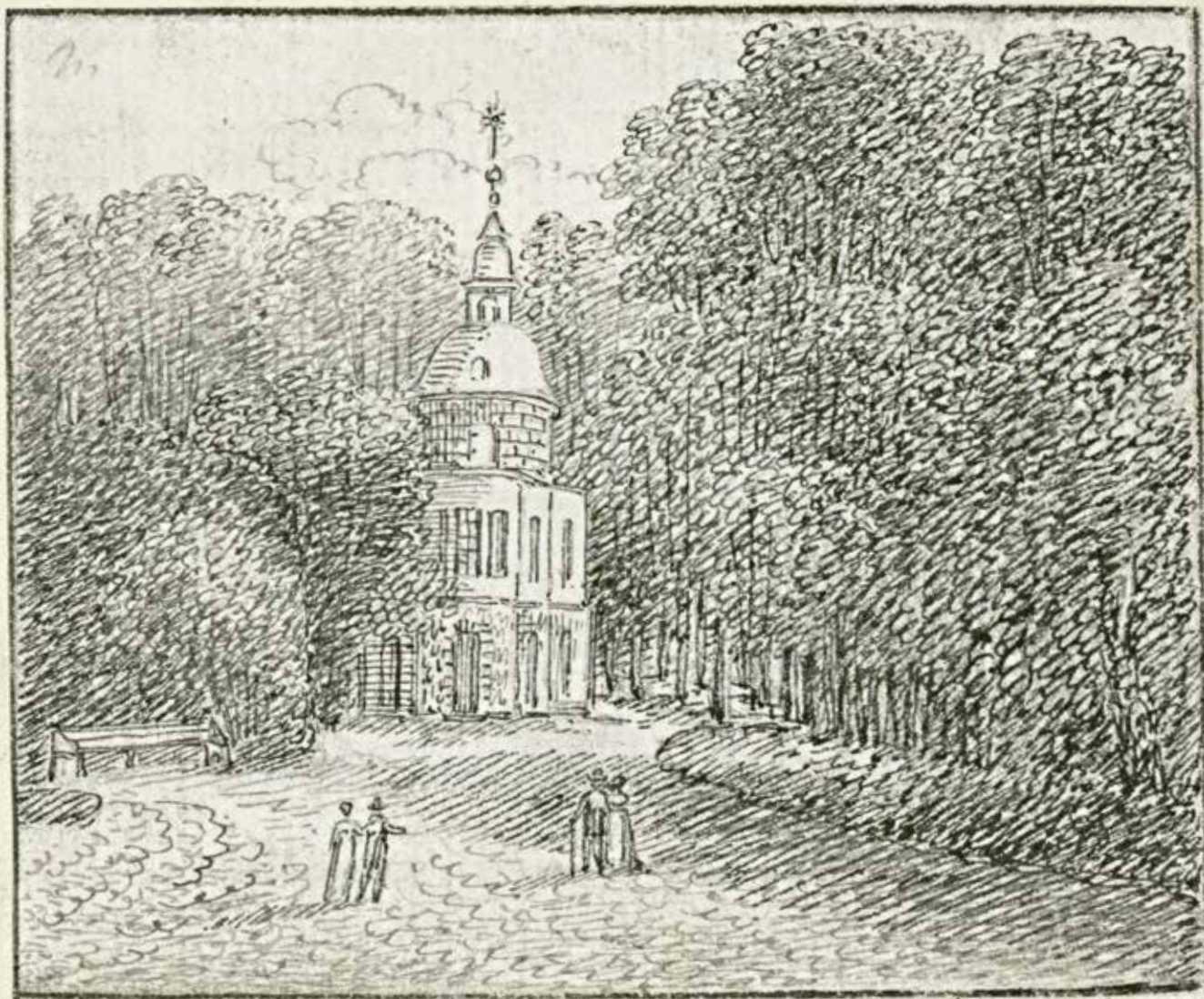
Skalan är inte den enda skillnaden. Cederholms grotta verkar vara placerad i en engelsk park snarare än en barockträdgård. Detta kan

delvis förklaras av förändringarna som skett i parken sedan mitten av 1600-talet. Vid början av 1800-talet fanns inte mycket kvar av den barockträdgård som anlagts av Jakob De la Gardie och hans son Magnus Gabriel De la Gardie. Istället hade en engelsk park börjat anläggas strax bakom Grottan, och år 1801 planterades 2 000 nya träd och buskar i området bakom byggnaden.²⁶⁸

Renässansträdgårdarnas grottor, eremitage och tempel hade fått förnyad popularitet med det engelska trädgårdsidealet.²⁶⁹ Kanske ville Axel Fredrik Cederholm framställa Grottan som en del av en engelsk park, inte exakt som den såg ut 1811, utan hur den kunde komma att se ut i framtiden. Med sin mindre skala och omgiven av vildväxande träd kan Grottan betraktas som ett pittoreskt inslag i parklandskapet. Samtidigt gjorde Cederholm människorna i förgrunden oproportionerligt små, vilket återigen kastar om skalan och accentuerar landskapets egenskaper.

Axel Fredrik Cederholms teckning från 1821, som visar hur interiören i kryptan såg ut, är den enda bevarade avbildningen av denna del av byggnaden och därför unik. Teckningen visar en sal smyckad med vackra stenar, snäckor och skulpturer, med en brunn i mitten som skjuter upp vattenstrålar. Två män står vid en nisch och pekar mot vattenspelet.

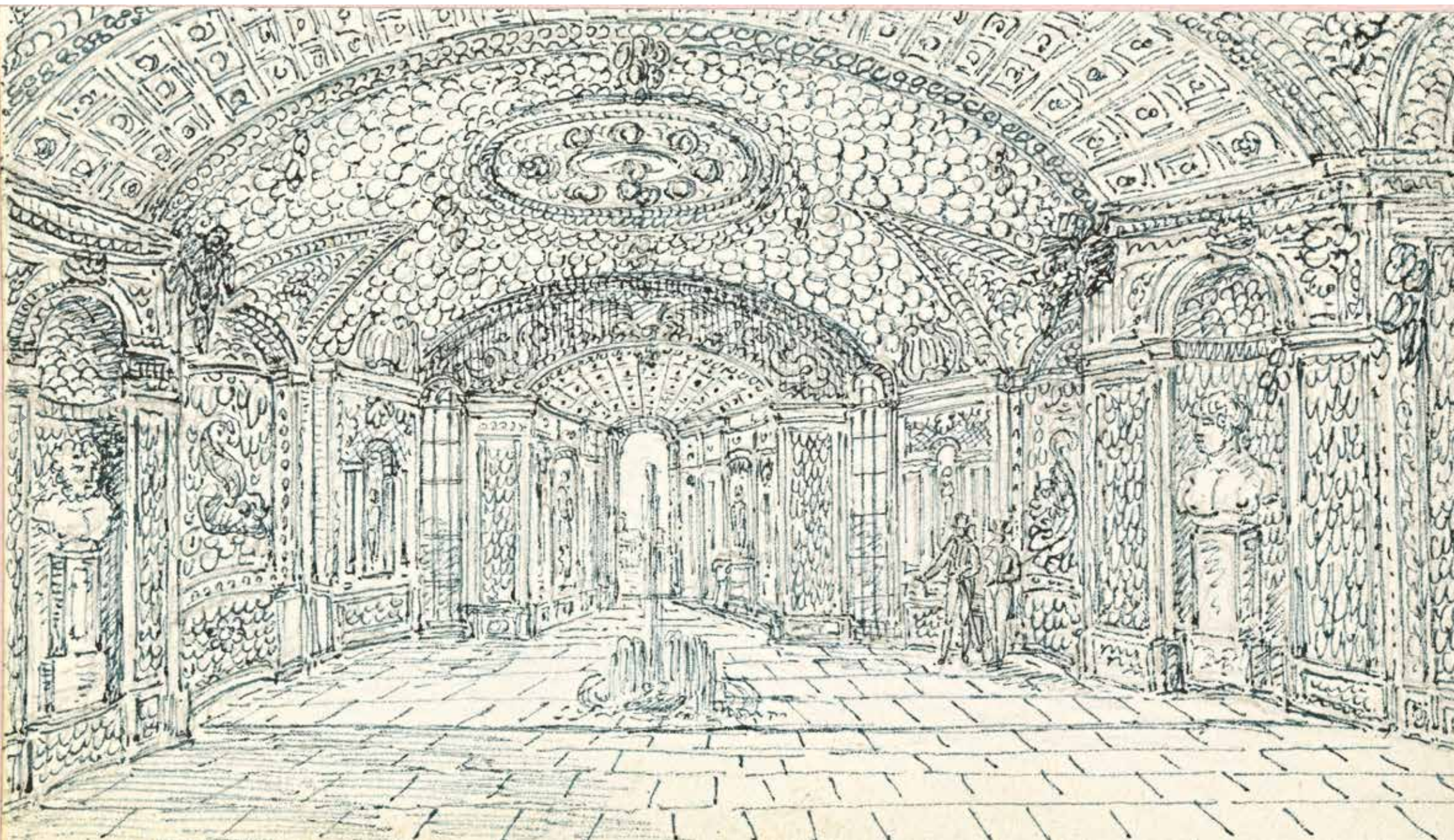
Rit af A F Cederholm 1811.

Grottan i Ulriksdals Trädgård

◀ "Grottan i Ulriksdals Trädgård.
Rit af A F Cederholm 1811".
Uppsala universitetsbibliotek.

Axel Fredrik Cederholm. "Wattenkonst- ▶
Grottan invändigt i Kongl. Trädgården".
1821. Uppsala universitetsbibliotek.

Arkitekt Peter von Knorring har jämfört olika källor, som ritningar, samtida beskrivningar, inventarium, kartor och bildmaterial. Trots att Axel Fredrik Cederholm inte tycks ha behärskat perspektiv och skala, anser von Knorring att teckningen ändå ger en trovärdig bild av hur Grottan såg ut.²⁷⁰

Perspektivritning var kanske inte Cederholms starkaste sida, men jag menar att felaktigheterna i perspektivet var både medvetna och avsiktliga. I många av hans teckningar, särskilt i parkmiljöer, verkar människorna fungera som underordnade staffagefigurer. Huvudmotivet i hans parkteckningar är ofta träden och de pittoreska detaljerna i trädgården, som gamla byggnader, slingrande åar och vägar. Genom att göra människorna små i förhållande till träden förstärkte Cederholm växtlighetens storlek och skönhet.

Utsikter från parken kring Haga

Hagaparken var Gustav III:s stora projekt på 1780-talet. Det naturliga beteslandskapet omvandlades under detta decennium till en landskapspark med nya byggnader, planteringar, träd och parkvägar. Axel Fredrik Cederholm dokumenterade Haga i flera teckningar och gouacher som visar parkens utsikter, byggnader och träd. Gouacherna visar delar av parken och byggnaderna. En av hans målningar

som ställdes ut på Konstakademien 1805 visar Ekotemplet, även kallat "Kärlekens tempel", som uppfördes mellan 1788 och 1795. År 1811 ställde han ut en serie om åtta gouacher från Hagaparken med titeln *Åtta stycken särskilda Vyer af Rålamb's Holme vid Haga Kongl. Lustpark*. Att presentera varianter på samma motiv var något som han introducerade vid den tiden, vilket framgår av utställningskatalogerna.²⁷¹

Arkitekten Fredrik Magnus Piper ställde samtidigt ut laverade tuschteckningar med planer, elevationer och studier i genomskärning och detalj av såväl äldre som pågående byggnadsprojekt. År 1799 visade han "Elevation till en Grotta på Haga, vid Brunsviken, för Kongl. Gondolerna" och "Decoration til Port för Kongsträdgården åt Arsensals-sidan" samt "Dessein til Turkiska Byggnaden, eller Kiosken, på Haga".

Ämnesmässigt hade Cederholm mer gemensamt med arkitekten Piper än andra samtida målare, och Pipers konstfulla ritningar, ett arv från Louis Jean Desprez, kan ha påverkat den unge Axel Fredrik. Det finns alltså även här en koppling till scenografi genom Desprez, som Gustav III anlitade som dekorationsmålare för teatern.

Axel Fredrik Cederholms gouacher är tidstypiska exempel på idealiserande land-

skapsmåleri och var sannolikt avsedda för konstmarknaden. De tidiga målningarna från 1805–1811 visar olika delar av Hagaparken och dess byggnader från 1780-talet. En teckning från 1805, som visar Ekotemplet och Amor och Psyke-templet, betonar parkens grönska och varierade vegetation. Cederholms detaljerade stil visar på varje trädarts unika drag – den resliga granens flikiga gestalt, den högväxta askens skira lövkrona, cypressens konform och tallens karaktäristiska krona. Blommor och blad är noggrant avbildade med fin pensel och skapar mönster och riktningar i vegetationen. Den mer realistiske Cederholm skiljer sig i det avseendet från generationskamraten och landskapsmålaren Carl Johan Fahlcrantz, som i högre grad syntetiserade former och suddade ut detaljer genom att svepa in landskapet i ett gyllene kvällsljus.

I en av teckningarna från 1816 ser vi tecknaren och ciceronen vandra vid Brunnsvikens strand. Tecknaren bär sin ritportfölj under armen medan ciceronen pekar mot Haga slott. Gångvägarna i parken slingrar sig mellan grupper av träd, vilket skapar svala skuggpartier. Det är ett för ögat varierat landskap som bjuder på både överraskningar och sköna blickfång: typiskt för den pitto-

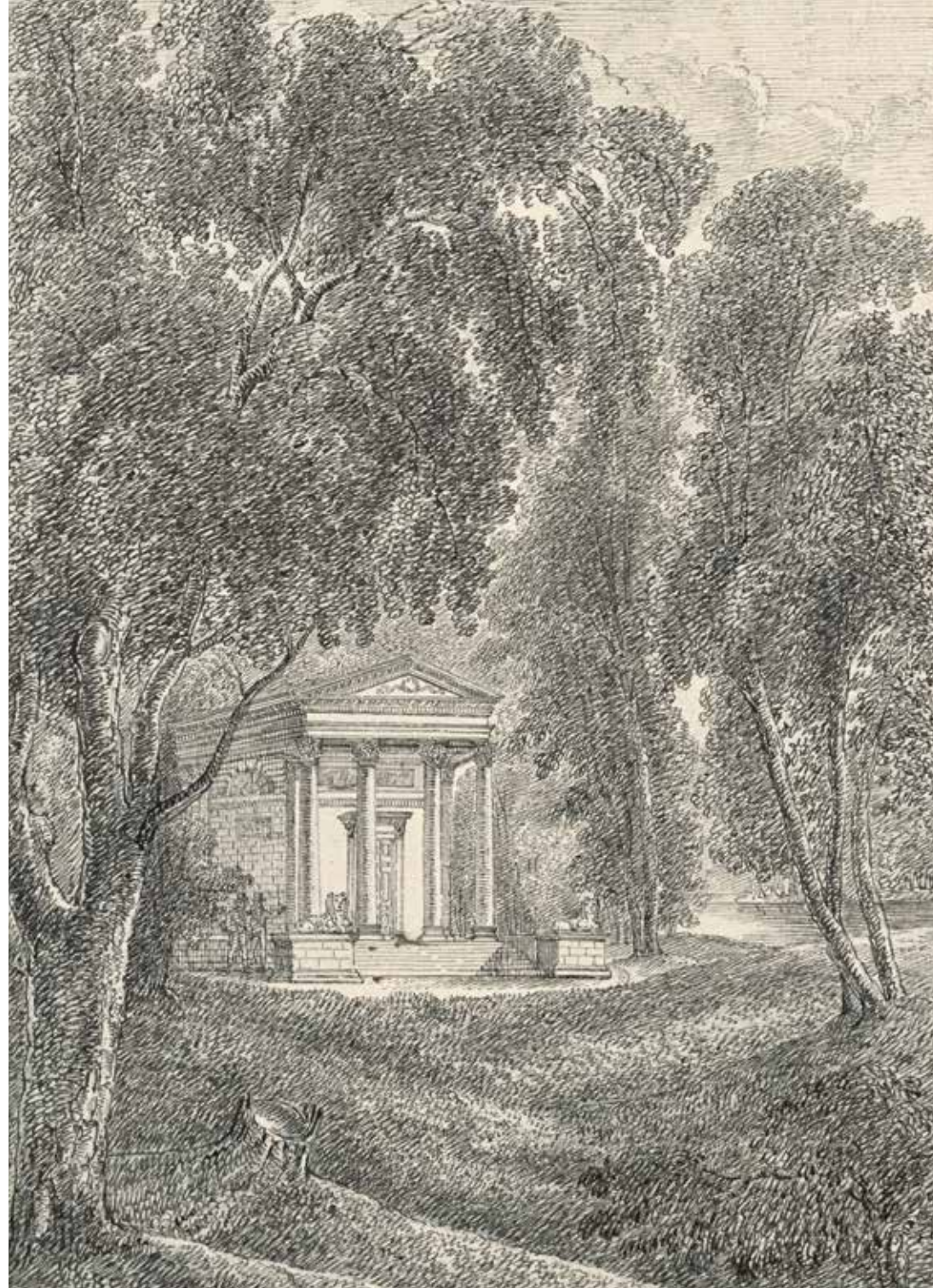

reska smaken. Byggnaderna på höjden är noggrant återgivna med detaljerad precision.

I en annan teckning från samma år ser vi två män gå arm i arm på en parkväg och blicka ut över templen i parken med Ekotemplet på kullen och Amor och Psyke-templet i mitten av teckningen. De två männen, som påminner om tecknaren och ciceronen, står intill templets trappa, delvis i skuggan. Teckningen utstrålar en känsla av intimitet, både genom motivet och de vänskapliga interaktionerna mellan männen. Det är män som betraktar konsten. De frånvända ryggarna i förgrunden inbjuder åskådaren till att inta männens perspektiv.

En liknande teckning visar de två männen framför Amor och Psyke-templet, som exponeras genom en öppning. De två männen har gått fram till det solbelysta Amor och Psyke-templet som framträder mellan trädens lövverk. Männen, delvis gömda i skuggan av huset, står intill templets trappa som flankeras av lejon. Det finns en intimitet i teckningen som påkallas av såväl motivet – templet till Amors och Psykes ära – som av de bådas vänskapliga närhet. Det är män som har tid att-

”Templen i Haga Parken Tecknad efter naturen af A F Cederholm 1816.”
Uppsala universitetsbibliotek.

”Parken vid Grängshammar Teckn. eft. nat. af A. F. Cederholm 1811”.
Uppsala universitetsbibliotek.

promenera i parken, samtala och reflektera över konsten.

En annan teckning, daterad 25 augusti 1803, som visar ett nyantikt tempel i Karlbergs slottspark, avslöjar ytterligare en dimension av Cederholms arbete. I överdelen av teckningen finns en skiss som visar en grupp män som tågar på led – en detalj som kan antyda en frimurisk ritual eller initiationsceremoni, en populär aktivitet bland Gustav III och hans kretsar, utförd i naturen och engelska landskapsparker. En initiationsrit för män, en intimitet män emellan skyddad av hemliga riter.

Resa till Västmanland och Dalarna

År 1811 gjorde Axel Fredrik Cederholm en resa till Dalarna. Även om det inte finns någon passhandling bevarad i Cederholms namn – pass var nödvändigt för resor utanför det egna landskapet – finns det däremot ett inrikes pass, eller så kallat resebrev, utfärdat för Lars Hjortsberg sommaren 1811. Dessutom fick hovsångaren Carl Magnus Crælius ett liknande resebrev med resmål Dalarna, daterat 22 juli 1811. Passet gällde för en resa fram och tillbaka under åtta dagar och den skulle påbörjas dagen därpå.²⁷² Det är troligt att dessa tre herrar reste tillsammans, men här tiger källor-

na. Skådespelaren Lars Hjortsberg stod Axel Fredrik Cederholm nära, och det är rimligt att Hjortsberg, som var äldre och mer erfaren, fungerade som en vägvisare eller ciceron för den yngre kollegan.

Utifrån Axel Fredrik Cederholms bevarade teckningar verkar resan ha gått via Enköping, Västerås, Sala, Avesta, Hedemora och Säter, med en avstickare till Grängshammars bruk, för att sedan fortsätta mot Mora, Ornäs och slutligen Falun. I dessa teckningar förekommer ofta tecknaren och ciceronen i förgrunden av motivet. De promenerar i landskapet, konstnären tecknar medan ciceronen pekar ut motiven i en gest med armen eller sin käpp. I flera av teckningarna syns tre personer, vilket kan tyda på att de faktiskt var tre i sällskapet. Ändå fungerar radarparet tecknaren och ciceronen mer som stilistiska figurer än verklighetstroga porträtt.

Grängshammars bruk

Det finns flera motiv från den engelska parken vid Grängshammars bruk i Dalarna. Tidigt anammade brukspatroner i Uppland, Gästrikland och Dalarna trenden att anlägga engelska trädgårdar vid sina herrgårdar. Arbetet med landskapsparken i Grängshammar påbörjades redan 1785, då dammen grävdes.

Året därpå skapades ett system av holmar i Grängshammarsån, och 1787 färdigställdes resten av parken som omgav herrgården i norr och väster. Anläggningen av den engelska parken vid Grängshammars bruk påbörjades bara fyra år efter att landskapsarkitekt Fredrik Magnus Piper undertecknade sin generalplan för Hagaparken i Stockholm.

När Sätters kommun 2019 utarbetade ett vårdprogram för parken var Cederholms teckningar ovärderliga. De fångade parkens ursprungliga utformning och bidrog med värdefulla insikter om dess äldre historia, trots att få spår av den ursprungliga anläggningen återstod.²⁷³ I sina teckningar skildrade Cederholm parken med dess holmar i Grängshammarsån, de eleganta välvda broarna och de slingrande promenadvägarna. Även om promenerande sällskap syns på holmarna och längs promenadstråken, ligger fokus främst på den detaljerade återgivningen av de olika trädslagen.

En annan konstnär som tecknat Grängshammars bruk är amatören Gustaf Silfverstråhle, ledamot av såväl Musikaliska Akademien som Konstakademien i Stockholm. Silfverstråhle var nära släkt med brukets ägare Carl Silfverstråhle, och det finns belägg för att även han vistades på bruket sommaren 1811.²⁷⁴ Gissningsvis var herrarna Axel Fredrik Cederholm, Lars Hjortsberg och Carl

Magnus Crælius Gustaf Silfverstråhles gäster på Grängshammar denna sommar.

Säter

I Säter, en mindre stad på den tiden med en kungsgård och bevarad bebyggelse från 1600-talet, vandrade Axel Fredrik upp till bergsplatån Bispbergs klack för att få en bättre utsikt över dalen. Hans teckning "Säthers stad och bruk" återger en detaljerad bild av de korsvirkestimrade husen med grästak, staket och gårdesgårdar, samt bruket och kraftanläggningen i Ljusterån. Ovanför horisontlinjen reser sig tornet till den nybyggda Sätters kyrka.

Sätters bruk har gett upphov till flera teckningar. Vid bruket fanns ett vattenfall, som för en konstnär intresserad av det pittoreska var ett givet motiv. I bilden syns tecknaren peka mot den forsande Ljusterån, medan ciceronen, med ett gevär eller ett metspö i handen, står vid hans sida. Det Cederholm har lagt sig vinn om att noggrant återge är kvarnbyggnaden, vattenkraftsanläggningen, bruksdammen, den tämjda forsen och Ljusterån skuggad av höga träd. Vattenkraftsanläggningen vid Säter, med sitt konsthjul och sin stånggång, var en sevärdhet redan på Cederholms tid och finns markerad på en karta från 1811.

Även från andra platser i Dalarna, som Mora och Falun, har han på samma sätt skildrat det

typiska i byggnadsstilen med de knuttimrade stugorna, en gårdsplan eller ett torg med en majstång och omgivningens lantliga miljö. Det som verkar ha intresserat honom var hur byggnaderna låg i förhållande till varandra, hur ortsbefolkningen levde och platsens topografi. Människor är märkligt frånvarande i dessa scener, och när de

finns med är de symboliska representationer av allmogen eller den bildade stadsbon, som tecknaren och ciceronen som pekar ut motiven.

Ornässtugan

Ornässtugan som är en byggnad från senmedeltiden föranledde ett besök. Gården, som är

”Fru Meijers gård vid Torget i Säther. Tecknad efter naturen af A. F. Cederholm, 1811”.
Uppsala universitetsbibliotek.

vackert belägen på en udde vid sjön Runn mellan Borlänge och Falun, är känd för att Gustav Vasa gömde sig i dess gäststuga, det så kallade lofthuset, under sin flykt undan danskarna 1521. Denna historiska plats var redan på Axel Fredrik Cederholms tid ett populärt resmål för turister med historiskt intresse. I vyn mot Ornässtugan ses tecknaren sitta i nedre vänstra hörnet med ritblocket i knät. En annan teckning visar interiören av vad som redan då var ett museum, vilket gör den särskilt intressant eftersom den skildrar hur museet var inrett i sin tidiga form.

Ornässtugan är Sveriges äldsta museum, inrättat 1753 av kronofogde Jacob Brandberg. Teckningen visar högtidssalen med rader av porträtt längs väggarna och flera rustningar. I ett hörn står sängen där Gustav Vasa sov, som än idag finns bevarad i museet. Intill finns en skylt med rubriken ”Gustaf” som förmodligen berättar om hans gärningar. Framför en karta över Stora Kopparbergs län som täcker hela väggen står fyra män, klädda som borgare, och diskuterar medan de pekar mot kartan. Deras klädsel står i tydlig kontrast till dalkarlarna som Cederholm har avbildat i sockendräkt.

Gårdar på Lidingön

*Glada bygd, så täckt belägen
mitt i vattnets lugna våg,
dina åkrar pryda vägen
med en hög och gulnad råg;
dina vikar tyst förära
fångst av gädda, mört och mer.*

*Överallt i dällden nära
man de röda smultron ser.*

*På en hög och ljusblå bölja
fladdra seglen bort och fram:
Stundom masterna sig dölja,
stundom höjs en vimplad stam.
Dagens timmar lätt förvinna
under nöjen, spel och sång,*

”Ornäs. Tecknat efter naturen af A.F. Cederholm 1811”. Uppsala universitetsbibliotek.

*där en värd och en värdinna
ha förbjudit krus och tvång.*

Carl Michael Bellman, ”Lidingösången”.²⁷⁵

Lidingön utvecklade sig vid sekelskiftet 1800 till en sommarö för Stockholms borgarklass. När Carl Michael Bellman diktade ”Lidingösången” den 6 juli 1788 till makarna Widman på Elfsby gård, hade förmögna Stockholmsfamiljer börjat bosätta sig på ön. De byggde nytt eller lät rusta upp de gamla mangårdsbyggnaderna.

En utförsäljning av Lidingöns hemman hade skett 1774 då en skuldsatt adelsman, Johan Gabriel Banér, styckade upp och sålde fideikommisset Lidingö. Fideikommissrätten överflyttades till annan jord efter att Banér lyckats övertyga kungen om att öns huvudsakliga värde var dess närhet till Stockholm. Köparna kom från Stockholms borgar- och ämbetsmannaklass, som sökte tillflykt till lantgårdar en bit bort från stadens trånga och smutsiga stadskärna. De blev genom de från fideikommisset avstyckade gårdarna ett slags borgerlig lantadel. Dessa ”herrar på Lidingön” förändrade den sociala sammansättningen på ön som tidigare mest bestått av frälsebönder och fiskare.²⁷⁶

Under århundraden har jordbruket format Lidingöns kulturlandskap och bebyggelse. Den bördiga marken intill Kyrkviken och i Sticklinge dalgång har varit särskilt gynnsam för odling,

och strandängarna har erbjudit gott bete för hästar, nötkreatur och får. Fisket har varit rikligt.

Bönderna som arrenderade marken bidrog till att förse huvudstaden med livsmedel, medan herrskapen som köpte upp de avstyckade gårdarna medverkade till att utveckla sommarturismen med utbyggd färjetrafik och broar till fastlandet. Axel Fredrik Cederholm har skildrat olika delar av Lidingöns natur- och kulturlandskap, såsom lantgårdar, havsvikar och färjelägen. Hans detaljerade teckningar utgör de enda bevarade bilderna av Lidingö i början av 1800-talet och används därför flitigt när Lidingös historia skrivs.

En utsikt över den inre delen av Kyrkviken, med Lidingö kyrka i fonden, visar klungor av träd som här och var skänker vindskydd och skugga. Från Ekbacken på andra sidan Kyrksjön, där Cederholm har suttit och tecknat, ses Hersby gård i fjärran – idag kallad Hersbyholm. Trots ett avstånd på flera hundra meter återges varje byggnad med stor omsorg och detaljrikedom – såväl mangårdsbyggnad som gårdshus och den näraliggande kyrkan. Hersby är en av de äldsta gårdarna på Lidingö, med anor från 1300-talet eller tidigare.

- ◀ "Östra Yttringe på Lidingön tecknad efter naturen af A. F. Cederholm 1816".
Uppsala universitetsbibliotek.

"En del af Lidingöwiken och stora segelleden tagen ifrån Hustiga. Tecknad efter naturen af A F Cederholm 1817". Uppsala universitetsbibliotek.

Teckningar av dessa gårdar kan vid en första anblick lätt tas för ett slags agrara herrgårdsporträtt, om det inte vore för att vissa motiv är så atypiska för genren. Ett exempel på det är teckningen "Iskällaren wid Westra Yttringe" från 1817. Förmodligen är iskällaren det lilla stenhuset uppe i backen, men den

skräpiga förgrunden, med stenar och bräder som ligger huller om buller, drar uppmärksamhet till sig. Och varför bemöda sig om att teckna av en iskällare på gården om inte ens huvudbyggnaden syns? Det är någonting annat som Cederholm är ute efter, något som snarare handlar om ett etnografiskt intres-

se för seder och bruk, äldre bebyggelser och kulturmiljöer. Cederholms upptagenhet vid detaljer och redovisandet av funktioner, snarare än representativa vyer, och att han skildrade arrendeböndernas torp istället för stadsbornas sommarresidens, säger att detta inte är porträtt av gårdar i herrgårdsporträttgenren. Istället rimmar de väl med bröderna Martins programförklaring i det projekt som resulterade i *Svenska vyer*.

Hustega, eller Hustiga som Cederholm kallade gården, som även innefattade ängsmarken Hustegaholm, har gett namn åt Hustegafjärden vilken är Lidingövikens inlopp mot Kyrkviken. I en vy av Hustega närmar han sig gården och återger detaljer i förgrunden som en köksträdgård med en spalje för ärtväxter, en brunn och dörröppningen till källaren i den höga husgrunden. Fasaden är klädd med hyvlade bräder och knutarna är fodrade. Gårdshuset är däremot timmerhus av grövre liggande stockar. De har torvtak till skillnad från boningshuset som har spåntak. I en vy från en annan vinkel avslöjas uthusens placering i vinkel mot boningshuset. Där framgår tydligt att det är en parstuga med separata boningsrum, "stugor", på bägge sidor om en förstuga.

En teckning av interiören i kammaren på Hustega gård visar ett sparsamt möblerat

"Gångsätra på Lidingön. Tecknad efter naturen af A F Cederholm".
Uppsala universitetsbibliotek.

rum med möbler ställda utefter väggarna. Där finns en säng, en schäslong, ett tvådelat skåp, en kista, ett bord och fyra stolar. Sti-

len är typisk för Karl Johanstiden med nätta detaljer som stolarnas avsmalnade utsvängda ben och meanderbården i sänggavelns neder-

kant. Fönstren har gardinuppsättningar och på väggarna finns ett fåtal tavlor högt placerade ovanför dörrkarmen. Dessa kan föreställa porträtt av kungen och drottningen, eller möjligen inramade kistebrev med religiösa motiv.

Från omgivningarna finns även teckningar med motiv som visar landsvägen till Hustega och en anmärkningsvärt stor sten på en äng. De är av typen topografiska beskrivningar av platser, som Cederholm så ofta ägnade sig åt och som det går att fundera över avsikten med. Varför åkte han överhuvudtaget till olika platser som han inte hade någon personlig koppling till? Vad var vitsen med att röra sig utanför allfarvägarna och teckna gårdar och torp på rena bondlandet? Hur såg han på sig själv som konstnär? Vad var hans egentliga ärende?

De är av typen topografiska beskrivningar av platser, som Cederholm så ofta ägnade sig åt och som det går att fundera över avsikten med.

"Landsvägen till Hustiga på Lidingön. Tecknad efter naturen af A F Cederholm 1817".
Uppsala universitetsbibliotek.